

ПРАВНИ ОКВИРИ РУДАРСТВА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Др Биљана Марковић
Историјски институт Београд

Апстракт: Рударство је на Балкану имало дуготрајну традицију од времена Илирске независности и експлоатације у римским провинцијама до рударске производње у средњовековној српској држави. У Србији је од средине XIII века рударство добијало све већу улогу у економском развоју, што је значајно утицало на њено политичко, војно и друштвено обликовање, као и на њен статус у међународним односима. Полет рударства, по мишљењу прихваћеном у науци, везује се за долазак Саса из средње Европе. Они су модернизовали начин експлоатације, уносећи нове организационе и правне моделе засноване на концесијама, финансијском капиталу и уговорима. Развој рударских градова је допринео просперитету широм државе. Најзначајнији правни извор за рударство средњовековне Србије је Законик деспота Стефана Лазаревића намењен руднику и граду Новом Брду. Више чланова Законика је посвећено текућим трошковима које је сваки концесионар морао редовно уплаћивати. Осмишљеним правним правилима подстицана је ефикасност и онемогућаван застој у раду, вођење бесконачних распарава и стварање губитака.

Кључне речи: средњи век, рударство, Законик деспота Стефана, право, концесија, трошкови, организација рада, спор.

На територији Балкана рударство је имало дуготрајну традицију, па се њени почети смештају чак у време илирске независности. Касније су Римљани унапредили рударство, захватајући широко подручје провинција Далмације, Мезије, Дакије и Македоније, о чему постоје и материјални докази и писани подаци. Словенски досељеници су наставили, можда у смањеном обиму, рад у постојећим исплативим рудницама, али су наша сазнања о томе малобројна.¹

Средњовековна Србија средином XIII века постаје земља у којој рударство добија све већу улогу у економском развоју. То ће имати

---

¹ К. Лиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Зборник Константина Лиречека I, Посебна издања САНУ, CCCXXVI, Београд 1959, 254–271. S. Rizaj, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva od XV–XVII veka*, Priština 1968, 30. S. Vryonis, *Byzantium, in internal history and relations with the Muslim world* (collected Studies), London 1971, 16.

значајне последице за њено политичко, војно и друштвено обликовање, као и за њен статус у међународним односима. Све до пропасти српске државе у XV веку рударство ће остати важна привредна грана, извор замашних прихода и финансијски ослонац свих српских владара.² У периоду отоманске владавине рударству ће бити поклањана пажња, мада са делимично другачијим организационим основама.

Полет рударства, по мишљењу прихваћеном у науци, везује се за долазак Саса из средње Европе. Они су донели специфично стручно знање и на основу свог претходног искуства омогућили имплементацију система експлоатације заснованог на концесијама, уговорима и финансијској дисциплини. Модернизовали су производњу преко новог организационог модела, унели у српски језик стручну рударску терми-

² М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I и II*, Београд 1955–1962. В. Скарвић, *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*, Београд 1939. Ђ. Сп. Радојичић, *Записи о старим нашим рударима*, Зборник за филологију и лингвистику IV–V, Матица српска, Нови Сад 1961–1962, 279–281. Питање о висини реалних прихода од српских рудника постављало се у низу радова о српском средњовековном рударству. Поставио га је и С. Ћирковић: „У читавом комплексу дубровачког пословања у рударству нашу радозналост можда највише привлачи питање о томе колико су уносни били ти послови и ког реда величина је била производња појединих рудника.” С. Ћирковић, *Dubrovčani kao preduzetnici u rudarstvu Srbije i Bosne*, *Acta historico-oecconomica Iugoslaviae* 6 (1979) 1–20, 13. (= *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана* (Београд 1997) 113–134), 129. Према анализираним подацима из докумената дубровачког архива о једном спору из 1390. аутор је закључио да су приходи били знатни: „Ако претпоставимо да је било најмање 8 делова, реч је о крају XIV века, и да су радни услови остали једнаки током критичне две године, чисти приход читаве јаме био би 12–13 литара сребра месечно, односно 144–156 литара на годину (око 51кг сребра).” Исто, *Работници*, 129. „Велике количине извоза на које нарочито указују трговачке књиге браће Кабужић, као и подаци о приходима Сребренице и Новог Брда, померају несумњиво навише раније процене о обиму производње сребра и злата из српских, као и сребра из босанских рудника. Она није могла бити мања од 30 тона, а врло вероватно да је увелико прелазила 30 тона годишње, бар у појединим декадама прве половине XV века.” С. Ћирковић, Д. Којић Ковачевић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад, 2002, 117–118. „Колико се годишње добијало злата из гламског сребра у српским рудницама не може се ни приближно установити. Једино се може констатовати да је укупна количина гламског сребра од 565 килограма коју су за четири године извезла браћа Кабужић садржавала 141 килограм злата, те да се годишњи извоз злата у гламском сребру само ове двојице трговаца кретао око 35 килограма. Овај податак служи као упориште за даља поређења са обимом производње злата у европским рудницама. Она је, као и производња сребра у XIV и XV веку, изузев мањих колебања, углавном у опадању. Иначе је раније, у доба успона европских рудника средином века, производња злата у Чешкој износила 20–30 килограма годишње да би се попела на 100, а можда и више крајем столећа. Иста, ако не и већа, била је производња у Шлезизи, а поготово у Угарској.” Исто, 118–119.

нологију углавном немачког порекла која се касније делимично мењала и прилагођавала српском језику.³ Та мешавина немачке и српске стручне терминологије преживела је пропаст српске државе, па су се њоме касније служили турски рудари прилагођавајући је свом језику и потребама. Домаће становништво ће се, временом, све више укључивати у рударске и топионичарске послове у свим фазама и на разне начине – од физичког рада у рудницима, снабдевања робом и рудника и рударског града до финансирања експлоатације и трговине. Укупни напредак и просперитет ће се осетити широм државе, али и у мањим рударским насељима и трговачким центрима који нису били поред рудника.⁴

Вести о српским рудницима кружиле су по разним земљама, па су тако преувеличаване да је Србија изгледала као обећана земља у којој је довољно мало закопати неком алатком и наћи грумење злата.⁵ Вероватно број Саса који су дошли у Србију и није био велик, јер су они били стручњаци, рударски инжењери свога времена и искусни организатори рударске експлоатације, што само по себи ограничава

³ Н. Родић, *Рударска терминологија у старим српским текстовима*, Јужнословенски филолог 42 (Београд 1986) 137–146.

⁴ С. Ђирковић, Д. Којић Ковачевић, Р. Ђук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад, 2002. Посебно треба обратити пажњу на Литературу о старом српском рударству в. стр. 229–246. S. Ćirković, *The Production of Gold, Silver and Copper in the Central Parts of the Balkans from the 13th to the 16th Century*, *Precious Metals in the Age of Expansion*, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte* 2, Stuttgart 1979, 41–69 (=Производња злата, сребра и бабра у централним областима Балкана до почетка Новог века, *Работници, војници, духовници Друштва средњовековног Балкана* (Београд 1997) 79–103). Колоније страних трговаца су постојале и у градовима који нису били везани за рудник, али су имали добар географски положај и приступ разним врстама робе. Тако је у Смедереву живела група Дубровчана. „За разлику од познатих привредних средишта, Смедерево је имало ту предност што се налазило у најјевернијем дијелу Деспотовине. На тај начин било је знатно удаљено од јужних крајева, који су у ово вријеме веома изложени честим турским упадима. Иако у његовој непосредној околини није било рудника, близина рударских области повољно је утицала на пораст локалног трговинског промета. Значају Смедерева много је допринио управни и административни центар који се ту формирао, а изнад свега, његов положај на живим и веома важним саобраћајницама, посебно повољан за одвијање трговине у свим правцима. Десанка Ковачевић Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV)*, Београд 2007, 262–263.

⁵ Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 2–10. Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, превод и правноисторијска студија*, Споменик САНУ 126, Београд 1985, 27–29. Уп. Д. Ковачевић Којић, *Србија Мајдан сребра и злата, Српска деспотовина између Турске и Угарске, Историја српског народа II*, Београд 1982, 268–277. D. Kovačević Kojić, *La Serbie et les pays serbes, l'économie urbaine, XIV–XV siècles*, Belgrade 2012, 39–55.

могући број уселеника. Од самог почетка се морало ангажовати домаће становништво на многобројним и различитим пословима везаним за рудник. Колонија странаца је била вишеструко корисна за српску привреду. Положај Саса је вероватно био сличан положају дубровачкох и других страних трговаца који су живели, или стално или повремено, у својим кућама у српским градовима. Дубровчани, други приморски трговци, су били велики извозници злата, сребра и других рудних богатстава из Србије.⁶ Слободно су се бавили својим пословима уз завидне профите, градили своје цркве у којима су имали католички ред и богослужења, слободно су се кретали према пословним потребама и били добродошла, заштићена и поштована заједница.⁷ Истовремено,

⁶ Р. Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986, 140–150. „Велике количине извоза на које нарочито указују трговачке књиге браће Кабужић, као и подаци о приходима Сребренице и Новог Брда, померају несумњиво навише раније процене о обиму производње сребра и злата из српских, као и сребра из босанских рудника. Она није могла бити мања од 30 тона, а врло вероватно да је увелико прелазила 30 тона годишње, бар у појединим декадама прве половине XV века.” С. Ћирковић, Д. Којић Ковачевић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад, 2002, 117–118. „Колико се годишње добијало злата из гламског сребра у српским рудницама не може се ни приближно установити. Једино се може констатовати да је укупна количина гламског сребра од 565 килограма коју су за четири године извезла браћа Кабужић садржавала 141 килограм злата, те да се годишњи извоз злата у гламском сребру само ове двојице трговаца кретао око 35 килограма. Овај податак служи као упориште за даља поређења са обимом производње злата у европским рудницама. Она је, као и производња сребра у XIV и XV веку, изузев мањих колебања, углавном у опадању. Иначе је раније, у доба успона европских рудника средином века, производња злата у Чешкој износила 20–30 килограма годишње да би се попела на 100, а можда и више крајем столећа. Иста, ако не и већа, била је производња у Шлезизи, а поготово у Угарској.” Исто, 118–119. Д. Ковачевић Којић, *Србија у економији Венеције XV (вијек)*, *Споменица академика Симе Ћирковића*, Београд 2011, 15–27.

⁷ И. Божић, *О јурисдикцији которске дијецезе у средњовековној Србији*, *Споменик САНУ* 103, *Одељење друштвених наука* 5 (1953) 11–16 (=Немирно Поморје XV века, Београд 1979, 15–27). М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, *Југословенски историски часопис* 3, (1937), 119–146. Трговина се развијала и по другим српским градовима. Иако у самој Приштини није било рудника, град је постао велики трг на коме се куповало и продавало сребро из оближњих рудника. Чак је постојала и посебна локална мера за тежину сребра и износила је 345,6 гр. С. Ћирковић, *Мерење и мере у средњовековној Србији*, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана* (Београд 1997) 135–168, 145–146. О насељеним католицима в. Ћирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији*, *Работници, војници, духовници, друштва средњовековног Балкана* (Београд 1997) 240–258. Колоније страних трговаца су постојале и у градовима који нису били везани за рудник, али су имали добар географски положај и приступ разним врстама робе. Тако је у Смедереву живела група Дубровчана. Десанка Ковачевић Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV)*, Београд 2007, 262–263. С. Цркве и самостани у Србији и Босни су

српска држава је штитила своју православну цркву и православно становништво од могућег католичког прозелитизма.⁸ Таква добро промишљена мера права и обавеза је водила просперитету рударских градова и стицању профита свих учесника у рударској производњи. Да би сви међусобни односи у сложеном производном процесу могли да се одвијају према очекивањима и донесу финансијске резултате, морао је постојати правни оквир који је то омогућавао. На жалост, мало је историјских извора који би нам омогућили детаљан увид у правни миље неопходан за постављање средњовековне рударске производње. Претпоставља се да су Саси тражили и добили могућност да организују производњу према оним правним правилима према којима су радили и у средњој Европи, било да су та правила била у виду обичајног права или записаног обичајног права са изменама или без њих, или пак у форми повеља и привилегија.⁹ Специфичној рударској производњи је

увек служили као упоришта католичком становништву. У њима су трговци могли оставити своју имовину на чување, свештеници су им често писали тестаменте и били њихови извршиоци и у „свакој прилици добродошла подршка”. Укрштали су се путеви вере и путеви трговине и омогућавали корисну сарадњу и за делатност дубровачких трговаца и за афирмацију католичке цркве у унутрашњости Балканског полуострва. Исто, 234. За разлику од приморских, српски градови у унутрашњости немају никаквих традиција из античког доба. Поникли су на феудалној земљи и постепено се развијају, по правилу из рударских насеља и тргова. У њима се насељава хетерогено становништво, трговци, рудари, занатлије, Дубровчани и други „Латини”, који сви живе по свом персоналном праву. Ј. Даниловић, *Историјскоправне студије*, Подгорица 2002, 225.

⁸ Одредбе Душановог законика о забрани католичког прозелитизма налазимо у чл. 6–9. Јасно се означава државни став према католичанству називом *јерес латинска*. Свако преобраћање православног верника у католичанство се сматра тешким кривичним делом које се оштро кажњава. С. Шаркић, *Средњовековно српско право*, 102–103. У Закону деспота Стефана се ова опасност не губи из вида, па се у чл. XX опет предвиђа строга казна: „Ко се нађе у месту од латина, од грађана њихове вере да је обратио човека, или мужа или жену, од хришћанске вере у латинску веру – такав да своју главу откупи од казне давши господару 50 литара, потом да се прогна из предела градских, а о баштинама и имању говора да нема и поп латински који се нађе да је крстио хришћанина – да му се потпори нос.” Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, 23.

⁹ Треба посебно истаћи да цео систем експлоатације рудника нема карактеристике феудалне привреде. О томе имамо јасан закључак С. Ћирковића: „Најзад тема о предузетништву се може и мора разматрати у општим оквирима привреде феудалне епохе. Да ли су облици организације и експлоатације у рударству, како су овде осветљени, типични за феудални систем? Упадљиво је одсуство ванекономске принуде, о којој нема ни најмањег наговештаја у изворној грађи.” С. Ћирковић, *Дубровчани као предузетници, Работници*, 134. Аутор упућује на рад: Љ. Бакић, *Први весници капиталистичких односа у босанском средњовековном рударству*, Преглед 8 (1956)

било потребно специфично правно системско решење. То је свакако омогућено од стране српских владара, јер иначе тако успешна рударска експлоатација каква је била у Србији све до њеног пада, не би ни била могућа.

Најважнији извор за правне односе у рударству у време средњовековне Србије је свакако Законик деспота Стефана намењен великом рударском граду Новом Брду. Сачуване су две рукописне верзије – ћириличка и латиничка. Оба преписа су настала после пада српске државе.¹⁰ За проучавање рударског права средњовековне Србије су важни и подаци који се налазе у рударским прописима из времена отоманске власти на српској територији, јер су у њима делимично задржани правни прописи из претходног периода.¹¹

351–359. Нема сумње да је рударство имало сасвим посебан положај: „Лично слободни људи улазе у економске и правне односе за које се не може рећи да имају феудалне карактеристике. При томе, они могу бити стручни рудари или само финансијери, предузимачи, закупци, најамни радници итд. Међутим, општи друштвени оквири и даље остају феудални. У скоро свим европским државама владар има регално право на приходе од рудника. Тамо где је централна власт била слабија, уместо владара то право користи феудалац, господар територије на којој се налази рудник.” Б. Марковић, *Закон*, 42.

¹⁰ Ћириличку верзију је објавио Н. Радојчић. Детаљно га је описао у уводној студији и према воденим знацима на папиру закључио да је рукопис преписан у другој половини XVI века, и то ближе крају. Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, 18–20. Латинички препис је нађен у тадашњој (1969) Градској библиотеци у Сплиту. Сачињен је 1638. г. у бугарском руднику Ћипровцу. Преписи не припадају истој редакцији. Објавио га је С. Ћирковић, *Латинички препис рударског Законика деспота Стефана Лазаревића, увод, текст, превод и коментари*, Београд 2005.

¹¹ К. Костић, *Рударство и рударски предели и центри у српским земљама за турског времена*, Наставник XXIII–XXIV, Београд 1912–1913, 368–400, 81–105. Ф. Спахо, *Turski rudarski zakoni*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu XXV, Sarajevo 1913, 133–138, 163–194. Џ. Трухелка, *Zakon sultana Sulejmana I o srebrnim rudnicima i kovnicama akča u Bosni i susjednim zemljama*, Numizmatika 2–4, Sarajevo 1934–1936, 3–11. В. Скарић, *Стари турски рукопис о рударским пословима и терминологији*, Споменик СКА XXIX, Београд 1935. С. Ризај, *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Priština 1968. С. Ризај, *Rudari (madendžije) u sistemu privilegija i dužnosti („Wuaf ve musellem reaya”)*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije IX, Priština 1964, 213–236. М. Беговић, *Трагови нашег средњовековног права у турским правним споменицима*, Историски часопис 3 (Београд 1951–1952) 67–83. М. Беговић, *Трагови нашег средњовековног права у турским правним споменицима*, Историски часопис 6 (Београд 1956) 1–10. Ђ. Сп. Радојчић, *Рупници (рудари) и згоде и незгоде у Новом Брду 1532–1543.год.*, *Развојни лук старе српске књижевности*. Текстови и коментари, Нови Сад 1962, 268–273. М. Беговић, *Извори турског права од XIV до XIX века*, Историски часопис 16–17 (Београд 1966–1967) 45–54. М. Беговић, *Наши називи у турским рударским законима из XV и XVI века*, *Анали Правног факултета у Београду* 19, 1–2, Београд 1971, 19–25. А.

У ћириличкој верзији, први део Законика садржи чланове који се односе на сам рудник и рад у њему, а у другом делу је другачија правна материја, посвећена животу у рударском граду. Ова подела није спроведена сасвим доследно. На пример, у делу Законика који се односи на град имамо и члан о рударским судовима (VI), и то после члана о суђењу пред војводом и кнезом (IV) и члана о црквеном суду (V).¹² Осим тога, обимна одредба о топионицама налази се на крају укупног текста, значи после свих чланова о граду (XXIII).¹³ Истовремено, у првом делу који се односи на сâм рудник, нема ниједног члана који се односи на град. У латиничном рукопису налазимо само оне чланове којима се регулише рударска експлоатација, укључујући и рад у топионицама, а нема ниједног члана који се односи на град. Поређење ова два рукописа је веома прецизно урадио С. Ћирковић. Користио је, такође, и сачуване правне прописе из османског периода. Из његових анализа проистиче да се ћириличка и латиничка верзија слажу у великој мери, па видимо да одступања која наводи немају за циљ да битно промене правни оквир рударске производње. Турски рударски прописи су задржали, али и делимично мењали затечене правне одредбе.¹⁴

Намењен практичној свакодневној употреби Законик је пун прецизних упутстава за ефикасно организовање рада, како би остало што мање прилика за неспоразуме и спорове. Таква намера се може пратити кроз цео текст, мада нама често недостају специфична знања из временна настанка и примене Законика, да бисмо могли разумети све појединости.

Више чланова Законика је посвећено текућим трошковима које је сваки концесионар, „гварк”, морао редовно уплаћивати, па ћемо овом приликом пратити она права и обавезе гварака који се односе баш на текуће трошкове, „жамкошт”.¹⁵

Соловјев, *Новобрдски записи из почетка 16. века*, Југословенски историјски часопис 3 (Београд 1937) 313–319. С. Ћирковић, Д. Којић Ковачевић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 173–184. Треба обратити пажњу на радове С. Катића о рударству у турском периоду и на нове податке које аутор налази у турским документима. В. библиографију С. Катића, вишег научног сарадника Историјског института у Београду.

¹² Б. Марковић, *Закон*, 21.

¹³ Исто, 23.

¹⁴ С. Ћирковић, *Латинички препис*, 49–68.

¹⁵ Немачка реч „Gewerke” је првобитно означавала радника, али је касније преовладало значење члана занатлијског цеха. У рударству је „гварк” назив за концесионара, власника удеоног дела рударске јаме, окна. Гварци су у време писања Законика финансијери, често богати приморски трговци.

Први редовни трошкови су се појављивали приликом тражења рудне жице на одређеном земљишту за које је добијена концесија. Испитивања на пробном, истражном рудном копу, „шурфу”, су могла да потрају, а разуме се, није било никакве сигурности да ће се баш ту руда наћи.¹⁶ Већ у тој почетној фази рада могло је доћи до размирица у гварачкој дружини, поготово, ако су се трошкови гомилали, а рудна жица још није била нађена. Уколико би постојало неслагање око уплате одређене суме за доспеле трошкове, било је могуће да незадовољни концесионар, гварк, тражи расправу са другим члановима „дружине” и проверу трошковника – „ако му се чини да је жамкошт крив” (чл. 14).¹⁷ Међутим, постојао је услов који је обезбеђивао да доспели трошкови буду наплаћени, чак иако би гварк одбио да их плати. Гварк је морао да заложи свој рударски део у висини трошкова које је желео да провери, и то по одређеном поступку – „Рупа шурф се залаже по закону ... ако залогу постави код урбарара колико жамкошт вреди”.¹⁸ Рокови су били сасвим кратки. Пошто су обрачуни вршени недељно, гварк је имао времена до среде увече да плати колико су и други гварци платили, сразмерно својим удеоним деловима. У среду увече је означени део залаган јавно код урбарара. Тада је следила расправа са „хутманом” и „дијаком” и то се завршавало већ у четвртак у подне. Хутман, представник дружине је заједно са дијаком, службеником који је уписивао све трошкове, проверавао примедбе незадовољног гварка и практично имао коначну реч у вези са трошковником.¹⁹ Уколико би и даље био

„Жамкошт” је термин који је настао од немачке речи *Sammt Kosten* и означава заједнички трошак чланова гварачке дружине за рударску експлоатацију. С. Ћирковић, *Латинички препис*, 31–32. Б.Марковић, *Закон*, 14–15.

¹⁶ О отварању истражног копа в. Б. Марковић, *Закон*, 13–14, 43; С.Ћирковић наводи да се у дубровачким документима користи та реч која потиче од немачке речи „*schürfen*” која значи копати, а у пренесеном значењу трагати. С.Ћирковић, *Латинички препис*, 37.

¹⁷ „Крив жамкошт”: неправилно извршен обрачун трошкова експлоатације за одређени временски период. „Дружина” је формално уређена група концесионара који финансирају експлоатацију одређеног рудног копа. Они имају права и обавезе и унутар саме дружине и према трећим лицима и, наравно, према држави. С.Ћирковић, *Латинички препис*, 31.

¹⁸ „Урбарар” је био рударски стручњак, надзорник у руднику и уживао је јавну веру. Урбарар је, уз помоћ свог службеника, дијака обављао цео низ важних послова. Урбарар је имао регистар, „тетраг урбарарски” у које су се уписивале све промене власништва на удеоним деловима. С.Ћирковић, *Латинички препис*, 35. Б.Марковић, *Закон*, 14.

¹⁹ „Хутман” је реч немачког порекла „*Hutmann*” и означава стручно лице у служби власника делова који обавља разне послове и представник је групе концесио-

незадовољан и није хтео да плати, гварк је губио заложене делове, наравно у висини неплаћених трошкова.²⁰ Из текста се не види да ли је био могућ судски спор у оваквим случајевима.

С. Ћирковић је запазио да је у латиничком препису изостављен део који објашњава зашто се уопште води расправа: „ако му се чини да је жамкошт крив”, тако да је гл. 8, која одговара чл. 14 у ћириличком рукопису, непотпуна и збуњујућа, па није јасно који су разлози за залагање шурфа.²¹

Окно које је у неком периоду било запуштено могло је поново бити отворено, а тада је вршена и нова расподела рударских делова. До запуштања окна је могло доћи и у току истраживања рудне жице и у току експлоатације. Новонасталу ситуацију регулише чл. 17: „О жамкошту закон”.²² При новој подели број делова сваког концесионара, гварка, се утврђује према жамкошту, односно висини трошкова које концесионар, гварк, уплати – „на што је прво платио последњи жамкошт на узбоју, толико и да има делова”.²³ У новој подели више никакву улогу не игра претходно стање које је постојало до момента одустајања од радова. Не узима се уопште у обзир број делова које је неки гварк имао раније. Приликом запуштања окна сва гварачка права су престала да важе и не могу се повратити – „ако је пре и много делова имао, а после да је и мало делова прихватио, па се нађе богата руда, да не може рећи: пре сам имао више делова”. У новој „дружини” може бити нових концесионара или могу бити сви претходни – „па су је

нара, чланова дружине који заједно финансирају радове на одређеном рудном копу. БМ15; С. Ћирковић, *Латинички препис* 36.

²⁰ Чл. 14: „О залагању шурфа: Рупа шурф се залаже по закону до среде увече, и да се личи, а у среду увече са урбараровим отроком ако залогу постави код урбарара колико жамкошт вреди, ако му се чини да је жамкошт крив, док се расправи са хутманом и дијаком и у четвртак до подне ако се не би расправили и ако не би платили, ти се делови губе.” Б.Марковић, *Закон*, 15.

²¹ С. Ћирковић, *Латинички препис*, 22, 56.

²² У целини чл. 17 гласи: „За рупу мерну или шурф коју су паунали гварци, те је била остала, па су је почели опет они гварци паунати или друге к себи пустили, ко би на што платио први жамкошт хутману и дијаку, толико делова да има; ако је пре и много делова имао, а после да је и мало делова прихватио, па се нађе богата руда, да не може рећи: пре сам имао више делова, него да се упита хутман или уценик – на што је прво платио последњи жамкошт на узбоју, толико и да има делова; више о томе друга сведожба да се не води.” Б.Марковић, *Закон*, 16.

²³ „Узбој” је означавао почетак радова на неком месту, било да се ту никад није копало, било да се почиње копање на напуштеном месту. Некада се поновни почетак копања назива „преузбој”. С. Ћирковић, *Латинички препис* 35. Б.Марковић, *Закон*, 13–14.

почели опет они гварци паунати или друге к себи пустили”.²⁴ Свака комбинација је могућа у оквиру гварачке дружине која почиње радове у запуштеном окну, али се број делова одређује према новом обрачуну финансијских улагања, жамкошту. Два лица су била овлашћена да дају податке о стању нових уплата гварака – „хутман”, овлашћени представник рударске дружине и „уценик”, представник или старешина групе рударских радника која је радила на копу.²⁵ Законик не дозвољава никакав даљи поступак који би прекинуо започете радове, „узбој”, на претходно запуштеном окну – „више о томе друга сведоџба да се не води”. Једном речју – време је новац и све је организовано тако да се не губи профит у бесконачним расправама. Правила су прецизна и разумљива у оквиру струке и њих је морао научити и прихватити сваки учесник у експлоатацији. У Законнику нема изузетака, а да ли их је било у практичној примени Законика данас не можемо рећи, јер немамо релевантне податке.

С. Ћирковић сматра да мале разлике које постоје у гл. 12 латиничког текста који одговара чл. 17 ћириличке верзије отежавају разумевање, али да је у целини очуван смисао.²⁶

Посебно је важно нагласити да је гварк имао правну подршку ако је желео да унапреди рад у копу. Таква ситуација је регулисана у чл. 18. Гварк је могао предлагати разна побољшања, што је свакако стварало потребу за додатним финансијским средствима. Био је обавезан да тражи пристанак своје гварачке дружине – „И ако би ко од гварака тражио у рупи од једнога пара или неки ризик за побољшање рупе да сноси”. Дешавало се да неки од удеоничара није желео или финансијски

²⁴ „Паунати” – „Bauen”, један од често коришћених рударских термина је првобитно значео копање, вађење руде, да би касније означавао финансирање ископавања. С. Ћирковић, *Латинички препис*, 34; Б. Марковић, *Закон*, 15.

²⁵ „Хутмана” су бирали чланови дружине. Он заједно са урбараром учествује у одмеравању рудног поља, у решавању спорова о пробоју рова у други ров у истом или другом мерном пољу, брине о сабирању жамкошта од удругара, о правовременој исплати радника и сл. У немачком праву је имао ове и друге организационе обавезе и примао је посебну награду за свој рад. С. Ћирковић, *Латинички препис*, 36; Б. Марковић, *Закон*, 15. О „Уценику” в. С. Ћирковић, *Исто*, 36, 57–58. Уценик је добро знао стање у руднику, посебно у „мерном пољу”, физичкој, привредној и правној целини, за коју се и добијала концесија. Б. Марковић, *Закон*, 16. Хутман и уценик се помињу и време османске владавине, што показује да се и даље преузимају основни облици организовања експлоатације. Према турским прописима хутман је члан дружине и њен старешина са низом права и дужности. Беговић сматра да је и екипа радника имала свог старешину, „уценика”, предрадника или пословођу по данашњој терминологији. М. Беговић, *Рударска баштина у Србији у XV и XVI веку*, Глас САНУ CCLXXX, Београд 1971, 27–38;

²⁶ С. Ћирковић, *Латинички препис*, 22, 43, 57–58.

није био у стању да прати додатне трошкове, али он није могао својим одбијањем да спречи иновацију или проширење радова. Законик је налагао да такав гварк мора да одустане од посла, уз одговарајућу јавну процедуру – „да им заличи и осведочи”.²⁷ Процедура је даље омогућавала да инвентивнији или богатији гварк тражи нове партнере који желе да уложе више, а да оне који не желе или не могу да прате његове пословне потезе натера да се повуку. Тако су предуземљивији и финансијски јачи концесионари имали предност и могли су истиснути из посла оне учеснике који су имали скромније могућности, а то се све одвијало легално и брзо. Гварк који је више улагао и био инвентивнији, имао је и неку врсту законског благослова: „а што да бог да си има с ким је радио”.²⁸

Гл. 13 латиничког рукописа одговара чл. 18 ћириличног и, по речима С. Ћирковића, у обе верзије је текст поремећен и због тога тешко разумљив, али је у раним турским преводима лакше докучити смисао. Тако после исцрпне анализе турских превода он пише: „Уз помоћ ових турских верзија долази се до закључка да је реч о иницијативи једног члана дружине за побољшавање рада на јами и о томе да га остали чланови дружине не могу спречити, без обзира на то какав је однос у броју делова. Ако га одбију, он прибавља сведоке и јавно оглашава и ради с неким, уздајући се у оно што Бог да”. Иако има неких нејасноћа и у турским преводима, С. Ћирковић сматра да су у питању две могуће ситуације: „Ако један гварк има неку иницијативу, која из текста није јасна, а подразумева ризик, други не могу одустати од заједничког рада нити ометати гварка. У случају успеха (што му да Бог) сви деле и плаћају жамкошт. Друга хипотетична ситуација је да остали гварци одбију сарадњу. У том случају он предузима познате кораке: оглашава и узима сведоке, у случају успеха он прибавља нове гварке.”²⁹

Гварци су имали обавезу да уплате један перпер приликом ступања у дружину, и то је представљало неку врсту чланарине којом је гварк стицао формално пуноправно место у гварачкој дружини. После завршене процедуре којом је неки финансијер постао члан гварачке

²⁷ У овом случају могло је да значи да се мора обавити одређена јавна процедура којом би се одредило који удео ни део треба да се одвоји за залогу- Б.Марковић, *Закон*, 15–16.

²⁸ Чл. 18: „И ако би ко од гварака тражио у рупи од једнога пара или неки ризик за побољшање рупе да сноси, да му не могу други гварци не придружити се или забранити и онда што би дао бог, да сви гварци имају и сви жамкошт да плате, ако ли не би хтели да му се придруже, а он да им заличи и осведочи, а што да бог да си има с ким је радио.” Б.Марковић, *Закон*, 16.

²⁹ С. Ћирковић, *Латинички претпис*, 22, 43, 58.

дружине, није било могуће odstrанити га из личних разлога, нетрпељивости и сл.³⁰ Закоником је омогућена и захтевана професионална сарадња свих гварака – „да га не може дружина после због неке пизме изагнати”. Емоције су морале уступити место рационалном пословном односу који је доносио профит. Како год да се слагао или да се није слагао са осталима, сваки члан дружине је имао право да то и остане док не би сам одлучио да оде, што је опет захтевало прецизно одређену процедуру. Једини разлог због кога је било могуће елиминисати неког члана дружине је био неплаћање трошкова експлоатације – „ако не би хтео жамкошт плаћати”.

Чл. 26 ћириличног рукописа одговара гл. 21 у латиничком рукопису и међу њима нема никакве важне разлике. С. Ћирковић сматра да се једна перпера везује за сваки гварачки део, а не за личност гварка. У турским преводима постоје и међусобне неподударности, па се не помиње свуда плаћање приликом формирања дружине. Све верзије имају забрану самовољног избацивања неког члана. Једини разлог за такав поступак је био, према свим рукописним верзијама, неплаћање трошкова експлоатације – жамкошта.³¹

Гварк је учествовао у трошковима сразмерно броју делова које је поседовао. У чл. 27 Законика се регулише начин решавања сукоба око трошкова за рудни коп у коме је руда нађена и посао се нормално одвија. У оквиру саме гварачке дружине се водило рачуна да се новац редовно прикупља и да се не касни са уплатама. Уколико неки од гварка није желео да плати трошкове према обрачуну, јер је сматрао да обрачун његових трошкова није добро урађен, имао је право да тражи проверу обрачуна, као и у чл. 14. Његов концесионарски део је морао бити заложен док се не постигне сагласност, како би се осигурала исплата трошкова, али само у висини спорног износа који гварк није признао као оправдан, па га није ни уплатио, иако је доспело време за уплату. Гварк је свакако био обавезан да уплати трошкове према обрачуну који су други чланови дружине признали – „Рупа која руду има и сабрала је жамкошт од гварака за много недеља, те би му тражила од једном сав жамкошт, а овоме се не верује у његов жамкошт, него вели: пођи ми заложи делове док расправим, да му не може заложити за више него тек за напакони жамкошт, а за остали жамкошт да расправи –

³⁰ Чл. 26: „О паунању гварачком: Ако би гварци једну рупу прихватили да је паунају, међу собом и делове поделили, који што прихвати добровољно и плати на своје један перпер, да га не може дружина после због неке пизме изагнати, осим ако не би хтео жамкошт плаћати.” Б.Марковић, *Закон*, 17.

³¹ С.Ћирковић, *Латинички препис*, 23, 44, 61.

што буде дружина платила и он да плати.”³² Предвиђена је и могућност темпераментније расправе приликом које би веома љут концесионар био спреман да се одрекне својих делова. Законом се забрањује да се то одрицање прихвати, јер је изречено у бесу – „Ако ли би у срџбу запао, видевши неки безакони жамкошт, те би рекао: ето ти делови, не требају ми, то није ништа вредно, јер у срџби гварк баштину не може изгубити.” Посебна психолошка ситуација концесионара у којој он има смањену моћ расуђивања, па да изјаву коју иначе не би дао – да се одриче својих делова, не може имати правне последице. У даљем тексту се гварк упућује на законити поступак пред судом и државним службеником, урбараром. Одговарајућом процедуром гварк се може својих делова одрећи, вероватно у корист дружине и уз процењену накнаду. Он може своја права пренети и на треће лице – „коме да поклони”. Дотада направљене трошкове је морао исплатити „него ако би пошао пред суд и пред урбарара, те да се одличи добровољно или коме да поклони, а да плати сав жамкошт до тада и да запише код урбарара, то је вредно да не може више тражити”. Види се напор састављача законског текста да се на уравнотежен начин води рачуна и о правима самих концесионара и о правима укупне концесионарске дружине. Свако треба да поштује своје обавезе, али има и права која неко други не може оспорити, поготово не може злоупотребити посебне околности.

Поредећи гл. 22 латиничког рукописа са чл. 27 ћириличке верзије и објављене турске рукописе С. Ћирковић истиче да и поред неких разлика и нејасних формулација сваки од доступних текстова има поенту која се састоји у спречавању гварка да се одрекне својих делова у стању великог беса и љутње.³³

Тако имамо две различите правне ситуације: у једној гварк својим одбијањем плаћања редовних трошкова даје право дружини да га уклони из до тада заједничких послова, уз одговарајући поступак (чл. 26), а у другој гварк није платио трошкове, али не жели да изађе из посла

---

³² Цео текст гласи: Чл. 27: „Закон о сабирању жамкошта: Рупа која руду има и сабрала је жамкошт од гварака за много недеља, те би му тражила одједном сав жамкошт, а овоме се не верује у његов жамкошт, него вели: пођи ми наложи делове док расправим, да му не може заложити за више него тек за напакони жамкошт, а за остали жамкошт да расправи – што буде дружина платила и он да плати. Ако ли би у срџбу запао, видевши неки безакони жамкошт, те би рекао: ето ти делови, не требају ми, то није ништа вредно, јер у срџби гварк баштину не може изгубити, него ако би пошао пред суд и пред урбарара, те да се одличи добровољно или коме да поклони, а да плати сав жамкошт до тада и да запише код урбарара, то је вредно да не може више тражити.” Б.Марковић, *Закон*, 17.

³³ С. Ћирковић, *Латинички претпис*, 24, 45, 61.

него користи право да се кроз расправу превазиђе неспоразум или да се отклони сумња у оправданост обрачунате висине трошкова (чл. 14 и чл. 27). Наравно, нигде се не помиње неко разумевање за тренутне финансијске проблеме гварка. Нема никаквог оклевања и одуговлачења, све је рационално и прецизно осмишљено, а дисциплина се тражи у правременом измирењу свих доспелих обавеза. Кратко, јасно и делотворно.

Жељени темпо рада је налагао да интереси сваког појединца у сложеном ланцу послова буду што боље заштићени, како би било што мање незадовољства, свађа, судских спорова и, самим тим, успоравања или прекидања радова. Стога се у Законику нашло места и за гарантовање редовних исплата радничких зарада (чл. 51).³⁴ Иако су радници били на знатно нижој друштвеној лествици у односу на велике финансијере рударске производње, њихова права су била утврђена. Радници су добијали плате недељно, а исплате су вршене суботом ујутро, па уколоко концесионари не би уплатили своју редовну квоту многобројних трошкова на време, није било новца ни за исплату радника. Ако би таква ситуација потрајала до недеље у подне, што чини само нешто више времена од једног дана закашањења, радници су стицали заложно право на рудничком уделу власника – „Сваки гварк који има делове на рупама, ако не плати у недељу до подне радницима, слободно је да му могу радници баштину заложити за жамкошт. Уколико власник не би извршио исплату и тиме откупио тај свој заложени део у среду до звезде”, тј. до мрака, рудничке власти су интервенисале. У Законику се предвиђа „да му се изгубе делови”, односно, да му се службеним путем одузме концесија, по одређеној процедури. Овом законском нормом су радници у рудницима добили изузетну правну и социјалну заштиту, какву би многи и данас пожелели. За то је био довољан само један добро осмишљен и прецизно формулисан члан.

На крају се треба поново истаћи да је у средњовековној Србији у оквиру чврсто утемељене византијске правне традиције прилагођене домаћим приликама и са елементима сопственог правног искуства, састављен један „*lex specialis*” чија се регулатива ослања на средњу Европу и обезбеђује потпуно другачији тип технолошких, економских и

³⁴ Овог члана нема у латиничкој верзији, а немају га ни све турске верзије сачуваних рударских прописа. С. Ћирковић, *Латинички препис*, 17. Цео члан гласи: „О гварачкој плати: Сваки гварк који има делове на рупама, ако не плати у недељу до подне радницима, слободно је да му могу радници баштину заложити за жамкошт, ако их не откупи ко у среду до звезде, да му се личи отроком урбарарским и да му се изгубе делови.” Б. Марковић, *Закон*, 20.

социјалних односа. Без страха од правних и друштвених новина, промишљено и са јасним намерама, тражена је она мера која би омогућила стварање и одржавање сопственог правног корпуса који би погодовао напретку, доносећи сигурност и привредни раст. Може се рећи да је Србија у средњем веку огромним трудом и способношћу својих владара и њихових сарадника налазила јасно дефинисано и чврсто утемељено место међу европским државама. Тако је и правна традиција стварана, преузимана, допуњавана, прилагођавана и развијана. Околности на Балкану су то омогућавале све до губитка државне самосталности и рушења целог једног света на одређеном простору. Ипак, ништа не нестаје одједном и потпуно, па се тако у новим условима под турском влашћу наставила рударска експлоатација у којој су коришћена претходна проверена знања.

Biljana Marković, Ph.D.
Institute of History in Belgrade

LEGAL FRAMEWORKS OF MINING IN THE MEDIEVAL SERBIA

Summary

Mining had a long tradition in the territory of the Balkans. According to material evidence and written data it could be traced from the time of Illyrian independence, through exploitation in Roman provinces and the immigration of the Slavs, to the time of mining production in the medieval Serbian state.

Mining obtains an increasing bigger role in the economic development of 13th century Serbia, which influenced significantly on the political, military and social figuration of the state and its status in international relations. Until the downfall of the Serbian state in the 15th century, mining had remained an important economic sector, a considerable source of income and a financial support for all Serbian rulers. In the period of Ottoman rule over Serbian territories, mining received considerable attention, although on a partially different organizational base. According to the opinion of the scholars the upswing of mining was associated with the immigration of the Saxons from Central Europe. They modernized the way of exploitation, bringing new organizational and legal models based on concession agreements, capital and the balance of financial rights and obligations. They also introduced contracts and precise rules in regard to the production methods and mutual relations of workers and those participating in the exploitation of the mines. In time, local inhabitants became more and more engaged in mining and metallurgical activities in all phases and in various ways – including physical labor

in the mines, supplying both the mine and the mining town with goods as well as financing exploitation and trade. The development of mining towns influenced the progress and prosperity throughout the country. An adequate legal frame was necessary as the base of the whole organization which enabled a very complicated financial and working structure in mining production.

The most significant legal source in regard to mining in medieval Serbia was certainly the Code of despot Stefan Lazarević. It was originally intended for the mine and the town of Novo Brdo. A new *lex specialis* was made inside the conceptual framework of Byzantine legal tradition adapted for local circumstances with elements of Serbian legal experience. The Code contained legislation based on Central European legal experience and provided an entirely different type of technological, economic and legal relations. That experience was supplemented, adapted and developed.

The Code was intended for practical use and it contained precise instructions regarding the production process in order to reduce the possibility of misunderstandings and litigations. Some regulations of the Code are dedicated to the current expenses that had to be paid regularly by every concessioner. The financial discipline required was strict. Overdraft of deadlines or avoidance of obligations were not allowed in any way. Every delay and refusal of regular payments had significant consequences – the loss of the right to a concession. On the other hand, every concessioner that regularly paid the expenses was protected. In a certain procedure, yet in short regulated deadlines, he was allowed to check the amount and justification of expenses. Thus, by thoroughly designed legal regulations, effectiveness has been encouraged. Also it disabled the stoppage of work, endless discussions and financial loss.